

ВИЗУАЛ ФАОЛИЯТ ОРҚАЛИ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Рўзибоева З.А.

*Қори Ниёзий номидаги Тарбия педагогикаси
миллий институти мустақил изланувчиси*

Таянч сўзлар: мактабгача таълим ташкилотлари тарбияланувчилари, инсон муносабатлари, визуал, маънавий ва ахлоқий сифатлар, ҳамжамият ва тегишли давлат хизматлари.

Ключевые слова: воспитанники дошкольных образовательных организаций, человеческие отношения, зрительные, духовные и нравственные качества, общественные и связанные с ними общественные услуги.

Key words: educators of preschool educational organizations, human relations, visual, spiritual and moral qualities, community and related public services.

Резюме:

Мақолада мактабгача таълим ташкилотлари тарбияланувчилари томонидан маънавий ва ахлоқий кадрятларни қабул қилиш, руҳни ва ахлоқий меъёрларни тушуниш аниқ визуал фаолият воситаларидан фойдаланиш ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, муаллиф инсон муносабатларини визуал фаолиятга ўтказиш болага маънавий-ахлоқий соҳани тўлиқ тушунишга имкон бериши ва маънавий-ахлоқий соҳани шакллантиришга қаратилган тўғри танланган усуллар мактабгача ёшдаги болага жамиятда қабул қилинган ахлоқий меъёрлар ва кадрятларни тушунишга ёрдам бериши бўйича тавсиялар берган.

Резюме:

В статье рассматривается восприятие воспитанниками дошкольных образовательных организаций духовно-нравственных ценностей, понимание духа и нравственных норм с помощью средств конкретно-изобразительной деятельности. Также автор дал рекомендации о том, что перевод человеческих отношений в изобразительную деятельность позволяет ребенку в полной мере понять духовно-нравственную сферу, а правильно подобранные методы, направленные на формирование духовно-нравственной сферы, помогают дошкольнику понять моральные нормы и ценности, принятые в обществе.

Summary:

The article reflects on the adoption of spiritual and moral values by educators of preschool educational organizations, the use of clear visual means of activity in understanding the spirit and moral standards. The author also made recommendations that the transfer of human relations to visual activity will allow the child to fully understand the spiritual and moral sphere, and correctly

selected methods aimed at the formation of the spiritual and moral sphere will help the preschool child understand the moral norms and values adopted in society.

Замонавий ривожланиш шароитида маънавий ва ахлоқий тарбия муаммоси алоҳида аҳамият касб этади. Бу, биринчи навбатда, жамиятнинг чуқур ўзгаришлари билан боғлиқ бўлиб, бу аста-секин илмий, педагогик ҳамжамият ва тегишли давлат хизматларининг таълим мазмунини эмас, балки ёш авлодни маънавий ва ахлоқий тарбиялашнинг мавжуд воситалари ва усуллари тубдан қайта кўриб чиқиш зарурлигини англашига олиб келди.

Шахснинг юксак маънавий-ахлоқий сифатлари инсоннинг тўлақонли ва самарали ҳаётига йўлдири. Шу жиҳатдан ёш авлодни тарбиялашнинг замонавий жараёнида мактабгача таълим ташкилотлари (МТТ) тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришга комплекс ёндашувни яратишга алоҳида ўрин берилиши керак. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришнинг муҳим омили визуал фаолият бўлиб, у орқали шахснинг маънавий-ахлоқий ривожланишига муваффақиятли таъсир кўрсатиш мумкин. Инсоннинг маънавий-ахлоқий сифатлари унинг ички дунёсининг аксидир ва визуал фаолият етакчи фаолиятлардан бири сифатида мактабгача ёшдаги болаларда унинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди.

Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш ҳозирги босқичда педагогик назария ва амалиётнинг муҳим вазифаларидан биридир. Унинг ечими мактабгача ёшда бошланади. МТТ шароитида тарбияланувчиларнинг визуал фаолиятида шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш энг самарали воситадир. Мактабгача ёш – бу бола ҳали ҳам ёрқин тасаввурга эга бўлган вақт ва бу ёшда нимани ўрганса, унинг хотирасида мустаҳкам сақланади. Биз “ёрқин тасаввур” тушунчасини дунёга эстетик муносабатни ривожлантиришга олиб келадиган атрофдаги нарсаларни жонлантириш қобилиятларидан бири сифатида тушунамиз. Тарбияланувчи атрофдаги дунёнинг хилма-хиллиги ҳақида фаол ўрганади ва бу дунёни етказишга уринишлар расм чизиш каби табиий ҳаракатлар орқали амалга оширилади.

МТТ тарбияланувчиларининг маънавий ва ахлоқий сифатларини ўрганишда биз қуйидаги норматив ҳужжатларга амал қилдик: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (2023 йил 30 апрелда республика референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган), Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегия-

си тўғрисида”ги ПФ-60-сонли, 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмонан баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сонли, 2021 йил 21 апрелдаги “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4688-сонли қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрдаги “Мактабгача таълим ва тарбиянинг Давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 802-сон қарори ҳамда Мактаб ва мактабгача таълим вазирлигининг тегишли қарорларида белгиланган устувор вазибаларни бажаришда диссертация мавзуси маълум маънода хизмат қилади.

Шундай қилиб, болаларнинг маънавий-ахлоқий сифатларини ижтимоий-педагогик даражада визуал фаолият орқали шакллантириш муаммосининг долзарблиги жамиятнинг маънавий-ахлоқий шахсга бўлган эҳтиёжи билан белгиланади. Мактабгача таълим ташкилотининг асосий роли баркамол, маънавий бой, жисмоний ва психологик жиҳатдан соғлом, эстетик жиҳатдан ривожланган шахсни шакллантириш учун шароит яратишдир.

Жамият ҳаёти тараққиёти барча босқичларида миллий ва диний қадриятларга асосланган маънавий-ахлоқий мезонлар ишлаб чиқилган ва улардан фойдаланиб келган. Маълумки, ҳар қандай жамият ривожланиши учун ахборот ҳар қачонидан ҳам зарур восита бўлиб хизмат қилган. Шунинг учун ҳам ахборот олиш ва у орқали билим олиш энг муҳим ҳаётий зарурат ҳисобланган. Маънавият ва ахлоқ бир-бирларига бўйсунувчи ҳамда тўлдирувчи тушунча ҳисобланади. Яъни инсон жамият маънавий-ахлоқий ҳаётини бойитади, уни гоҳ ижобий, гоҳ салбий томонга ўзгартиради. Жамият ижтимоий турмуш-тарзи тараққиёти асосида мулоқотларни амалга ошириш учун ахборотга таянилган. Тараққилаётган ахборотлар замирида ахлоқ энг муҳим восита бўлиб хизмат қилмоғи, ахлоқсизлик тарғиботи ёт аҳамиятга айланмоғи лозим. Шунингдек, ахборот теварак-атрофдаги турли хил манбалардан тўпланган омилар бўлиб, бу билимларни қайта баён этиш шакли ҳамдир.

Маънавий ривожланиш – бу шахс ичида, биринчи навбатда тарбиячи ва оила ёрдамида юзага келадиган шахсни шакллантиришнинг зарур элементи. Маънавий ривожланиш қалбни дунё билан таништириш орқали содир бўлади.

Файласуфларнинг фикрича, қалб биринчи навбатда танани ҳаракатга келтирадиган ҳаракатланувчи нарсадир. Шунинг учун Аристотел қалбнинг бир хил олов ёки иссиқлик эканлигини айтади.

Аристотел нуқтаи назаридан, қалб туфайли одам афсусланади, ўрганади ёки акс эттиради. Ва бу ҳаракат қалбда деган маънода эмас, балки ҳаракат

ундан кириб боради ва ундан чиқади. Масалан, ҳиссиёт ташқи нарсалардан келиб чиқади ва эслаш қалбдан келиб чиқади ва ҳаракатлар ёки уларнинг сезги органларидаги қолдиқлари томон боради.

XIX-XX асрларнинг классик бўлмаган фалсафаси вакиллари (А. Бергсон, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, А. Шопенгауер ва бошқалар.) маънавият инсон ҳаётининг ўзига хос мақсади ва мазмуни эканлигига ишонган. Шунингдек, улар маънавият масъулият, ўз-ўзини англаш даражаси, бошқаларнинг мавжудлигига тегишли бўлиш, ўз-ўзини яратиш усули, ахлоқий ва эстетик қадриятлар билан тавсифланади, деб ҳисоблашган. И.М. Ильичевага кўра, маънавият, худди ўз-ўзини англаш даражаси каби, ўз борлигингиздан юқори кўтарилишга имкон беради.

Маънавият, Н.К. Рерихнинг сўзларига кўра, инсоннинг космос энергиясини ўзгартириш қобилияти, шунингдек уни бошқа одамларга йўналтириш қобилиятидир. Бу ҳолда мақсад универсал севги ва ўз-ўзини ривожлантиришни янада ривожлантиришни назарда тутаяди.

Қобилиятлари бўйича В.Д. Шадриков ўз фаолиятининг муваффақият даражасидан иборат бўлган шахснинг хусусиятлари ва фазилатларини тушунади. Ва маънавий қобилият – бу фаолият предметининг шахс маънавияти билан муносабатини англатади.

Ғарб фалсафасида “маънавият” тушунчаси билимга интилиш ва маданият, ахлоқнинг юқори ривожланиш даражаси, ўз-ўзини билиш ва ўзини такомиллаштиришда амалга ошириладиган борлиқ маъносини излаш сифатида қаралади. Замонавий Шарқ фалсафасида маънавият онгни ривожлантиришнинг энг юқори босқичи сифатида тушунилади.

Таҳлиллар натижасида қуйидагилар инсоннинг маънавийлигини таъминлайди:

1) маънавият нафақат ташқи, жисмоний-ҳиссий-моддий эмас, балки ички тажриба билан яшайди;

2) маънавият ёқимли нарсаларни аслида яхши, объектив гўзал, ҳақиқий, ахлоқий, бадий, адолатли, мукамал ва илоҳий нарсалардан қандай ажратишни билади;

3) инсон бу икки қадрият тўпламини ажратиб, мукамалликка интилади ва унга яқинлашади, уни афзал кўради ва эришади, хизмат қилади ва ҳимоя қилади.

Биз биламизки, инсон ҳаётини бошқарадиган маънавий қонуният борлигига ишонади. Инсон севги, иймон ва фикрлар билан амал қиладиган нарсаларга ўхшатилади. Унинг тортишиш кучи қанчалик кучли бўлса, бу қонуният шунчалик аниқ ва ишончли тарзда очилади.

Юқоридаги олимларимизни фикрларини ўрганиб чиқиб, маънавият тушунчаси бўйича қуйидаги хулосаларга келдик. Олим-файласуфнинг фикрига кўра, инсон ташқи – ҳиссий ва ички – ҳиссий бўлмаган тажрибага эга. Ва бу руҳий ички тажриба ва у имон, дин ва бутун маънавий маданиятнинг ҳақиқий манбаи ва соҳасидир. Инсон маънавиятини тарбиялаш ва ривожлантириш, биринчи навбатда, унда руҳий тажрибаларни уйғотиш ва маънавий тажрибани кашф этишдир.

Фақат унда инсон севгини, унинг чуқурлиги ва кучини, шунингдек, муқаддас маъносини тушуниши мумкин. Маънавий тажриба орқали инсон яхшиликни ёмондан ажратишни, ўзида виждон овозини эшитишни, олижаноблик, шараф ва хизматни тушунишни ўрганади. Бу соҳада у санъат ва визуал санъат нима эканлигини кўради, ўз дидини тарбиялай олади ва гўзаллик ва маънавият идрокини ривожлантиради. Фақат маънавий тажриба унга ҳақиқий билим нима эканлигини очиб бериши мумкин.

Маънавий тажриба, муаллифнинг фикрига кўра, инсонга севги, виждон, бурч туйғуси, давлатчилик ва санъат, бадиий гўзаллик, илм-фан, ибодат ва динга кириш имкониятини беради. Инсонга унинг ичида мавжуд бўладиган ёруғлик керак. Бундай нурнинг манбаи маънавий тажрибадир.

В.Е. Кемеров фикрича, маънавият – ижод руҳи, ижодий руҳ камолоти; инсон маънавий қобилиятларини баркамол ривожлантириш жараёни.

Маънавият меҳрибонлик, инсонпарварлик, адолат, ҳалоллик ва бир-бирига ҳурмат ифодасидир.

Тадқиқотчи олимларимиз “маънавият” тушунчасини талқин қилишда маънавият соф энергиянинг алоҳида тури деб ҳисоблайди. Муаллифларнинг фикрига кўра, инсон бу энергияни бутун ҳаёти давомида ажратиши, яхши ишлар қилиши ва маънавий билимларга эга бўлиши мумкин. Яъни соф энергия бизнинг ҳаёт тарзимиздан, хусусан, фикрлар ва ҳис-туйғуларимиздан, кундалик ҳис-туйғуларимиздан ва инсоннинг ўзи ва унинг атрофидаги дунё билан муносабатларидан ҳосил бўлади.

Агар сиз “маънавият” тушунчасига турли динлар нуқтаи назаридан қарасангиз, қуйидагиларни кўришингиз мумкин.

“Маънавият – бу ўз-ўзини билишга қодир бўлган шахснинг моҳияти, бу ўз навбатида ўзини ривожлантириш манбаи”, деб ёзади И.М. Ильичева.

Педагогикада маънавият қуйидагича талқин қилинади. Л.В. Мардахаев шундай ёзади: “Маънавият – бу шахс мотивлари тизимидаги иккита асосий эҳтиёжнинг индивидуал ифодаси: билимга бўлган идеал эҳтиёж; бошқалар учун яшаш ва ҳаракат қилишнинг ижтимоий эҳтиёжи (бу ёндашув кўпинча маънавият деб ҳисобланади)”. Самимийлик, муаллифнинг фикрига кўра, бу

шахснинг сифати, бошқа одамга самимий муносабатда бўлиш, уни тушуниш қобилияти, кимнингдир эътирофини тинглаш ва унинг ички қисмини кимгадир ишониб топшириш истаги ва қобилияти.

Бизнинг фикримизча, маънавий-ахлоқий соҳани шакллантириш биринчи навбатда кадриятларга қаратилган. Маънавий-ахлоқий кадриятлар болаларда севги, инсонпарварлик, меҳр-оқибат, бағрикенглик, бурч ва фуқароликни тарбиялашдир. Биз маънавий-ахлоқий соҳа тушунчасини кўриб чиқишни режа қилдик.

Маънавий соҳа – бу маънавий кадриятларни (билим, эътиқод, бадиий образлар ва бошқаларни) ишлаб чиқариш, узатиш ва ривожлантириш жараёнида юзага келадиган муносабатлар соҳаси. Шундай қилиб, маънавий-ахлоқий соҳа руҳни шакллантириш тоифаларига бўлинадиган соҳа сифатида белгиланади.

А.Н. Сидорованинг сўзларига кўра, мактабгача таълим ташкилоти (МТТ) тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари куйидаги хусусиятлар тўпламини ўз ичига олган шахсни ривожлантириш соҳаси сифатида тушунилади:

– ўз ички дунёсини – қалбни, маънавий ва ахлоқий кадриятларни, ахлоқий меъёрлар ва фазилатларни англаш ва қабул қилишга асосланган онгни шакллантириш;

– ахлоқий тажриба ва ҳиссиётларни ривожлантириш;

– ўз-ўзини билиш, ташқи дунё билан муносабатлар учун мотивация вазифасини бажарадиган ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг шаклланиши.

Шахснинг маънавий-ахлоқий сифатларини ривожлантиришга асосланиб, бола аста-секин ўзига, одамларга, жамиятга ва унинг атрофидаги дунёга муносабатни ривожлантиради, у ахлоқ ва маънавиятга асосланган интеллектуал, иродавий ва ҳиссий фазилатларига аҳамият беради.

Юқоридаги таърифлардан хулоса қилиш мумкинки, ахлоқ – бу инсонийлик, меҳр-оқибат, адолат ва одоб-ахлоқ кадриятлари асосида қурилган атрофимиздаги дунёдаги инсон хатти-ҳаракатларининг нормалари ва қоидалари тўпламидир.

Маънавият, бизнинг фикримизча, инсоннинг дунёни билишга интилиши, унга алоқадорлиги, бир-бирига нисбатан яхшилик, адолат, ҳалоллик ва бағрикенгликни яратишда ифодаланган ҳаёт мазмунини белгилашдир.

Бизнинг фикримизча, маънавият таърифига ўз-ўзини такомиллаштириш ва маърифат, ўз-ўзини тарбиялаш ва кўшнига ёрдам бериш, ҳаётнинг маъносини тушуниш ва моддий кадриятларни инкор этиш, фойда излаш,

ўз моддий эҳтиёжларини қондириш ҳақида гапирадиган таълимотлар энг яқин бўлади.

Олимларнинг “маънавият” тушунчасига бўлган нуқтаи назари қизик, болада маънавият тарбиясида ягона мақсад бор – бу инсонийлик. Бошқача қилиб айтганда, муаллифлар болаларни раҳм-шафқат туйғуларини ривожлантиришга ва бошқаларга ёрдам беришга чақирадилар.

Шундай қилиб, маънавият ва ахлоқ тушунчаларини бирлаштириш маънавий-ахлоқий тарбиянинг қуйидаги таърифини беришга имкон беради: бу тарбиячиларнинг мақсадли ва уюшган фаолияти бўлиб, унинг мақсади талабалар ўртасида юқори ахлоқий кадриятлар тизимини шакллантиришдир.

Мавжуд таърифларнинг таҳлили бизга “МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари” тушунчасининг мазмунини аниқлаштиришга имкон берди, бу маънавий ва ахлоқий кадриятларни, руҳни, ахлоқий меъёрларни, фазилатларни, тажриба ва ҳиссиётларни ўз ичига олган мактабга-ча ёшдаги боланинг ички дунёсини англатади.

Шундай қилиб, “маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш” деганда, боланинг онгини шакллантириш унинг ички дунёсини қабул қилиш ва тушуниш орқали содир бўладиган педагогик жараёни ташкил этиш тушунилади. МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш жараёни тарбия, таълим ва предмет-фазовий ривожланиш муҳитининг таъсирини ўз ичига олади. Боланинг ахлоқий хулқ-атвори унда шаклланган маънавият даражасини аниқлаш мезонидир.

Адабиётлар:

1. Бобоев Ҳ., Ғофуров З. Ўзбекистонда сиёсий-маърифий ва маънавий-маърифий таълимотлар тараққиёти. – Т.: “Янги авлод”, 2001. -322-б.
2. Алексеевская, Н.А. Карандашик озорной / Н.А. Алексеевская. - М.: Лист, 2018. - 144 с.
3. Амен, Д.Г. Мозг и душа. Новые открытия о влиянии мозга на характер, чувства, эмоции / Г.Д. Амен; пер. Н. Рыковой. - М.: Эксмо, 2012. - 304 с.
4. Амосов, Н.М. Моделирование мышления и психики / Н.М. Амосов. - Киев: Наукова думка, 2001. - 303 с.
5. Аристотель. О душе / Аристотель; пер. и примеч. П.С. Попова. - М.: Государственное социально-экономическое издательство, 2000. - 178 с.
6. Ассаджиоли, Р. Психосинтез: теория и практика / Р. Ассаджиоли. - М., 2004.-286 с.
7. Бакушинский, А.В. Художественное творчество и воспитание / А.В. Бакушинский; составитель Н.Н. Фомина. - М.: Карапуз, 2009. - 304 с.
8. Безруких, М.М. Комплект диагностических материалов по оценке и учету индивидуальных особенностей развития детей 5-7 лет / М.М.Безруких. - М.: ВЛАДОС, 2008. - 123 с.